

Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili

Zülfikâr BAYRAKTAR*

Nasreddin Hoca Fıkralarının Metin Merkezli Halk Bilimi Kuramlarından Yayılma ve Gelişme Kuramlarına Göre Tahlili

An Analysis of Nasreddin Hodja Anecdotes from Text Centered Folklore Theories to Diffusion and Evolution Theories

Özet

Sözlü anlatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Nasreddin Hoca fıkraları, birçok sebebe bağlı olarak değişik coğrafyalarda yayılma göstermiş ve yine sözlü gelenek içerisinde yeniden yaratılan ve güncellenen fıkralarla büyük bir fıkra külliyatı oluşturmuştur. Bugün sadece Türk dünyasında değil, farklı coğrafi bölgelerde dahi Nasreddin Hoca fıkralarının var olduğunu görmek mümkündür. Bu durum Nasreddin Hoca fıkralarının evrenselliğini göstermesi açısından önemlidir. Nasreddin Hoca fıkralarının yayılması ve diğer coğrafyalarda varlık göstermesi meselesi birçok bilim adamı tarafından tartışılan konuların başında gelmektedir. Makalede bu bağlamda, Nasreddin Hoca fıkralarının, metin merkezli halkbilimi kuramlarından olan yayılma ve gelişme kuramlarına göre tahlili yapılarak yine bu fıkraların yayılma şekli ve diğer toplumlarda nasıl var olduğu meselesi örneklerle tartışılacaktır.

Abstract

Nasreddin Hodja Anecdotes, which have an important place in oral narrative tradition, spread out to various regions for many different reasons and formed an immense corpus of anecdotes with the updated and recreated anecdotes again within the oral tradition. It is possible to see Nasreddin Hodja anecdotes in many places; they are not only seen within the Turkic areas. This is an important point which shows the universal characteristic of these anecdotes. The spread and presence of Nasreddin Hodja anecdotes in various places are addressed by a lot of researchers. In this context, this study will focus on the analysis of Nasreddin Hodja anecdotes according to diffusion and evolution theories, which are the text centered folklore theories and how they spread and exist in other societies.

Anahtar Kelimeler: Halk Bilimi, Fıkra, Nasreddin Hoca, Yayılma Kuramı, Gelişme Kuramı

Key Words: Folklore, Anecdote, Nasreddin Hodja, Diffusion Theory, Evolution Theory

1. Giriş

Halk bilgisi ile ilgili çalışmalar, sadece belli halk bilgisi yaratmalarının, belli bir yer ve zamanda, belli kişi veya kişilerden, çeşitli araçlar kullanılarak derlenmesi pratiğine dayanmaz. Derlenen halk bilgisi ürününün arşivlenme ve yazıya aktarılma sürecini takip eden en önemli aşama, yine derlenen halk bilgisi ürününün neye göre ve nasıl inceleneceği meselesidir. Sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına taşınan halk bilgisi ürünlerinin incelenmesinde, şimdiye kadar temel olarak, metin merkezli ve bağlam merkezli halk bilimi kuram ve yöntemlerinden yararlanıldığını söylemek

* Zülfikâr BAYRAKTAR, Yrd. Doç. Dr., Gediz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zulfukar.bayraktar@gediz.edu.tr

mümkündür. Bu kuramlar arasında, özellikle halk bilgisi ürünlerinin incelenmesinde metni esas alan ve araştırmalarda halk bilgisi ürünlerinin şekil, yapı ve içerik özelliklerini ön planda tutan metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri önemli bir yere sahiptir.

Çalışmada, metin merkezli halk bilimi kuramları arasında yer alan ve esasta, farklı toplumlarda benzer kültür unsurlarının varlığının tespit edilmesi üzerine benzer yaratmaların farklı toplumlarda var olmasının nedenleri üzerinde duran ve dünyada bir ilk kültür merkezi bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla ortaya atılan yayılma kuramı ile; kültür ve medeniyetlerin nasıl oluştuğu ve geliştiği, dünya üzerindeki kültür ve medeniyetlerin benzer ve farklı oluşlarının nedenleri üzerinde duran gelişme kuramı üzerinde durulacaktır.

Sözlü anlatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Nasreddin Hoca fıkraları, birçok sebebe bağlı olarak değişik coğrafyalarda yayılma göstermiş ve yine sözlü gelenek içerisinde yeniden yaratılan ve güncellenen fıkralarla büyük bir fıkra külliyyatı oluşturmuştur. Bugün sadece Türk dünyasında değil, farklı coğrafi bölgelerde dahi Nasreddin Hoca fıkralarının var olduğunu görmek mümkündür. Bu durum Nasreddin Hoca fıkralarının evrenselliğini göstermesi açısından önemlidir. Nasreddin Hoca fıkralarının yayılması ve diğer coğrafyalarda varlık göstermesi meselesi birçok bilim adamı tarafından tartışılan konuların başında gelmektedir. Çalışmada yine bu bağlamda, Nasreddin Hoca fıkralarının, yukarıda da açıklanmaya çalışılan ve metin merkezli halkbilimi kuramlarından olan yayılma ve gelişme kuramlarına göre tahlili yapılarak yine bu fıkraların yayılma şekli ve diğer toplumlarda nasıl var olduğu meselesi örneklerle tartışılacaktır.

2. Fıkra Türü Üzerine

Edebî bir tür olarak fıkrayı; konusu hayattan alınmış, kısa ve yoğun anlatımlı, insanî kusurlarla günlük yaşamda ortaya çıkan kötü ve gülünç olayları, çatışmaları mizahî bir üslupla yansıtan, genellikle bir tip etrafında oluşturulmuş, her ortamda ve her yaşta insan tarafından eğlendirmek, ders vermek gibi sebeplerle anlatılan hikâyelerdir, şeklinde tanımlanmak mümkündür.

Fıkraların sözlü anlatı geleneği içerisinde kendine has bir takım özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Edebiyatın, sözlü veya yazılı metinleri arasında fıkra türü ile ilgili olanların bolluğu, onların ne derece geniş bir dinleyici, okuyucu, anlatıcı ve yaratıcı kesim içinde varlığını sürdürdüğünün de bir kanıtıdır. Bu türün bu denli hayatiyete sahip olmasının en temel nedeni, işlevi ile ilgilidir. İşlevi, her anlamda ve her alanda, toplumun inanç, değer, sosyal, ekonomik, siyasal ve yönetim yapılarıyla ilgili aykırı gelişmelere, durumlara, eylemlere, tutumlara karşı hiçbir şeyden çekinmeksizin tatlı ve sert bir söylem içinde eleştiri görevini yerine getirmesidir. Bir bakıma, bu türüne giren sözel kompozisyonlara, sözel eleştiri metinleri demek mümkündür (Yıldırım, 1997, s.57). Bu sözel eleştiri metinleri, içinde var oldukları toplumun dünyayı algılama biçimini ve bu algılama sonucunda hayat sahnesi karşısında vermiş oldukları tepkiyi görme açısından gayet önemli ipuçlarını bizlere sunmaktadır.

Bilindiği üzere fıkralar belli sosyal çevre ve şarta, başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, içinde bulunulan ortama uygun biçimde anlatılırlar. Fıkra anlatmak için özel bir hazırlığa ya da özel bir

dinleyici grubuna ihtiyaç yoktur. Fıkralar, içinde buldukları sosyal grubun özelliğini ve içinde bulunulan duruma ve konuşulan konuya uygun biçimde, fıkrayı bilen kişi tarafından anlatılır. Bu da fıkraların benimsenmesini ve öğrenilmesini kolaylaştıran bir özelliktir. Fıkraların hemen her yerde ve anda anlatılabilmesi durumu ise onların şekil ve yapısı, içeriği ve işlevi ile de yakından ilgilidir. Fıkraların içeriğine bakıldığında belli bir konu sınırlamasının olmadığını görmek mümkündür. Konu sınırlaması fıkranın tipi ve anlatma ortamı ile ilgili olarak ortaya çıkar. Belli tipler etrafında ancak belli fıkraların anlatılabileceği düşünülürse, neden fıkra tipinin konuda sınırlama yarattığı daha iyi anlaşılır. İkincisi ise anlatıcı ve dinleyicinin yaş ve cins durumuna bağlıdır. Buna göre, bir fıkranın anlatımında anlatma ortamındaki kişilerin yaş durumları ve cinsiyet özellikleri anlatılacak fıkranın konusunu belirlemektedir. Ayrıca, fıkraların sürekli olarak anlatılması, aktarılması ve güncellenmesindeki son neden işlevi ile ilgilidir (Ekici, 2009, s.76).

Fıkra türünün en önemli özelliklerinden biri de tiplere gereksinimidir. Toplum eleştirilerinde bu tiplere ile ortaya çıkan kahramanları konuşturur. Toplumun zaman içerisinde oluşturduğu ve kendini temsil yetkisi verdiği bu tiplerin etrafında yine zamanla bir çok fıkranın oluştuğunu görmek mümkündür. Bir tipe bağlı olarak anlatılan fıkranın zamanla başka bir fıkra tipine bağlanarak anlatıldığı da görmek mümkündür. Bu durumun temel nedenlerinden biri, fıkranın tür özelliğinden yani sözlü kültürde hayatiyet göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bir diğer neden ise, fıkranın, içinde var olduğu toplumun o tipe yüklemiş olduğu işlevle alakalıdır. Fıkra tipleri ya yaşamış ya da var olduğu toplumdaki insanların kurguladıkları hayali bir kahraman da olabilir. Yaşamış kişiler üzerinden kurgulanmış tipler kimi zaman onlardan bazı izler taşısalar da artık onlar bambaşka bir yapıya bürünmüşlerdir. Burada toplumun eğilimleri, beklentileri ve o tipe nasıl bir işlev yükledikleri meselesi, tipin yeni kimliğinin oluşmasında en önemli etken sebeplerdir.

Fıkra tipleri, içinde var oldukları toplumun kendilerine yükledikleri işlevlere paralel olarak birbirlerinden farklılık gösterebilmektedirler. Bazı fıkra tipleri ilk etapta yerel bir tipken, sonraları kendilerine yüklenen işlev ve anlam zenginliği sayesinde evrensel hale gelebilmektedirler. Eğer bir fıkra tipi yaşadığı toplumdaki gereksinimleri karşılayabiliyorsa ve bu fıkra tipinin bu işlevsel yönü diğer toplumlar tarafından da kabul görebiliyorsa bu tip zamanla yerellikten sıyrılıp evrensel bir tip haline gelebilmektedir. Bu yönüyle, geleneksel sözlü halk kültürü açısından büyük bir zenginliğe sahip olan Türk dünyasında, fıkra tipleri büyük bir koleksiyon meydana getirmektedir. Bu fıkra tipleri içinde sadece Türk dünyasının değil, neredeyse tüm dünyanın tanıdığı ve benimsediği bir fıkra tipi vardır ki, o da yerelden evrensel uzanan çizgide tüm insanlığa mal olmuş Nasreddin Hoca'dır.

3. Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine

Türk milletinin müşterek zekâsının ürünü olan Nasreddin Hoca, bugün sadece Anadolu'da değil, tüm dünyada tanınan bir fıkra kahramanıdır. Nasreddin Hoca'nın tüm dünyada tanınan bir fıkra tipi olmasındaki en büyük neden, Nasreddin Hoca'nın yerellik çizgisinden evrensellik çizgisine ulaşma başarısını göstermiş olmasıdır. Nasreddin Hoca fıkralarında sadece Türk insanının değil, tüm insanlığın ortak meseleleri ele alınır, tartışılır ve bir çözüme bağlanır. Nasreddin Hoca'nın, edebî araştırmalarda geniş bir biçimde yer almasının ve almaya devam etmesinin nedeni de, tarihî

kişiliğinden çok, bu yönüyle ilgili meselelerdir. Sözlü gelenek içerisinde, Nasreddin Hoca tipine bağlı olarak kurgulanmış metinler, tarihin çeşitli dönemlerinde sadece el yazması biçiminde toplanıp bir araya getirilmiş yazma eserlerden ibaret değildir (Duman, 2008, s.75-76). Toplum dinamizmi içerisinde, bu tip etrafında yeni yaratmalar oluşturulmaktadır. Tipin birçok bölgede yayılma göstermesi ve evrenselleşmesindeki sır da, bu özelliğinde aranmalıdır. Aksi halde, Nasreddin Hoca fıkrası tipini, birçok sebebe bağlı olarak, kendimize göre çizdiğimiz sınırlar içinde anlamaya ve yorumlamaya çalışmak, hem sözel eleştiri metinlerini, hem de toplumun bunca özelliği ve işlevi yüklediği tipi, gerçek boyutları içinde değil de; yanıltıcı bir biçimde anlamamıza, yanlış yorumlamamıza yol açar (Yıldırım, 1997, s.58-59). Nasreddin Hoca, var ya da yok gibi tartışmalarla, anlamsız sınırlamalar içinde donup kalsaydı, hiç şüphesiz, birçok fıkrası tipi gibi zaman içerisinde işlevini kaybetmiş olurdu. Nasreddin Hoca, bugün tarihi olarak değil, fıkralarıyla yaşıyor ve bu fıkrası tipi işlevini koruduğu sürece de varlık gösterdiği tüm coğrafyalarda da yaşamaya devam edecektir. Başta pek çok fıkrası tipine ait fıkraların zamanla Nasreddin Hoca fıkrası tipine bağlanarak anlatılmaya başlanması, bu tipin diğer tipler üzerinde ne kadar baskın ve etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aslında buradaki baskınlık, fıkrası tipine yüklenen işlevi göstermesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Türkiye'deki halk bilimi çalışmalarında bir içe kapanmışlıktan söz etmek kanaatimizde yanlış olmayacaktır. Bu durum, önemli bazı temel sorun ve sonuçlarla karşılaşmamıza neden olmuştur. Bu sorunlardan biri ve belki de en önemlisi, dünyadaki halk bilimi çalışmalarına uzak kalmamız olmuştur. Özellikle halk bilimi metodolojisi konusunda dünyayı takip edememişimiz, karşılaştırmalı çalışmalar yapmamız noktasında adeta elimizi kolumuzu bağlamıştır. Yine bu duruma bağlı olarak, Türk dünyasının folklorunu karşılaştırmalı olarak incelemek yerine, Anadolu'ya kapanmayı tercih edişimiz, bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eksikliği fark eden bazı araştırmacıların ortaya koymuş olduğu başarılı çalışmalar bu konudaki çalışmaların seyrini maalesef olumlu yönde etkilememiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu sorunların kaynağını, halk bilgisi ürünlerinin tek bakış açısıyla ele alınması ve geçmiş dönemlerde doğru metod ve yöntemlerin kullanılmaması meselesi oluşturmaktadır. Halk biliminin bir bilim dalı olarak şekillendiği yüzyılımızın başında, köklü ve derin bir tarihî geçmişe sahip milletlerin yaygın olarak kullanmayı tercih ettiği tarihî-coğrafi yöntem Türkiye'de de kabul görmüştür (Oğuz, 1997, s.37-38). Bu yöntemin en belirgin özelliği, ele alınan konunun tarihî derinlikte ve coğrafi genişlikte dil ve kültür sınırlarına bağlı kalınmaksızın bütün varyantlarından yararlanarak halk bilgisi ürününün ilk şekline ulaşmaya çalışmaktır. Halk bilgisi ürününün ilk halini elde etmeye yönelik bu yöntemin halk bilimi araştırmalarına sağladığı en büyük katkının halk bilgisi metinlerinin toplanması ve tarihî ve coğrafi bakımdan bir düzene konulması olduğu söylenebilir. Türk halk bilimi araştırmalarında bir kaç çalışma hariç tutulursa, yaygın olarak denenilen bu yöntem günümüze kadar geçerliliğini, yapılan çalışmalara bakıldığı zaman görülecektir ki, büyük ölçüde korumuştur. Birçok araştırmacı tarafından daha çok yaratıcıları belli olan ferdi mahsullere ağırlıklı olarak uygulanan bu metod, günümüze büyük ölçüde kalıplaşmış bir şahıs ve eser inceleme yöntemi olarak ulaşmıştır. Tarihî-coğrafi yöntemde karşılaştırmaya dayalı metin önemli iken, zaman içinde bu metod bizde metni de ikinci plana iten bir şahıs araştırması şekline dönüşmüştür.

Böylece, halk bilgisi metnini üreten veya ürettiği kabul edilen şahıs araştırmancının merkezine oturulmuştur. Eksiksiz bir biyografi tespiti, ulaşılabilecek nihai hedef olarak görülmüştür. Araştırılan kahramanı belli bir tarih dilimine ve belli bir coğrafyaya yerleştirildikten sonra, belirlenen hayat hikâyesine uygun düşmeyen bütün varyant ve mevzular ayıklanmaya çalışılmıştır (Oğuz, 1997, s.37-38).

Tarihî-coğrafi yöntemi benimseyen karşılaştırmalı yöntemin dışında kalan antropolojik yöntem, sözlü kompozisyon kuramı ve yöntemi, psikoanalitik yöntem ve performans (icra) yöntemi gibi teoriler ve bu teorilere bağlı yöntemler, Türk halk bilimi araştırmalarında ağırlık kazanmamıştır (Çobanoğlu, 2010, s.243-342). Hâlbuki bu teorilerle yüzyılımızda iyice gelişen halk bilimi araştırmaları, halk bilgisi ürünlerine çok farklı açılardan bakılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Türk halk bilimi çalışmalarında bugün içinde bulunulan bir diğer problem, halk bilimi çalışma sahasının sadece Anadolu olarak belirlenmiş olmasıdır. Yapılan her çalışmada bir tarihî başlangıç noktasından hareketle, Anadolu'daki halk bilgisi ürünlerinin değişimi ve gelişimi takip edilmektedir. Türkçenin konuşulduğu geniş coğrafyada yaşayan halk bilgisi ürünleri, incelemelerde gereken yeri ve önemi alamamaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte, bu büyük eksiklik daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı yeni döneme kadar menşeyini Anadolu'ya bağladığımız Dede Korkut, Köroğlu, Karacaoğlan, Ercişli Emrah, Nasreddin Hoca gibi halk bilgisi konularımızın, Türk dünyasının oldukça geniş bir alanında sözlü gelenek ortamında çok farklı şekillerde yaşamakta olduğunu daha yakından görme imkânına kavuştuk. Hiç şüphe yok ki, bu yeni durum yeni halk bilimi yaklaşımlarını benimsemek noktasında bizi zorlamaktadır. Çünkü daha önce temel aldığımız bilgiler, tahlil edilmeyi bekleyen folklorik malzeme haline gelmiştir (Oğuz 1997: 37-38).

Türkiye'de Nasreddin Hoca konusunda yapılan çalışmalar, ona Sivrihisar ile Akşehir arasında XIII. yüzyılda bir hayatı uygun görmüştür (Özkan, 1983, s.134-165). Bu temel üzerine oturtulan çalışmalar, başka coğrafyalardaki, başka bağlamlardaki Nasreddin Hoca fıkralarını sonradan oluşmuş fıkralar olarak ele almış, hatta çoğunu belirlenen çeşitli kriterlere uymamaları sebebiyle uydurma kabul edip, yok saymayı tercih etmiştir (Sakaoğlu, 1996, s.7-12). Balkanlarda (Bosna Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Makedonya, Yunanistan), Irak'ta, Suriye'de, Kıbrıs'ta, Kafkasya ve Azerbaycan'da, Kumuklar'da, Karaçay ve Malkar Türklerinde, Karakalpaklarda, Kazan'da, Gagavuzlar'da, Başkurdistan'da, Çuvaşlar'da, Altay ve Hakaslar'da, Türkistan Alanında, Kazakistan'da, Özbekistan'da, Türkmenistan'da, Kırgızistan'da veya başka bir Türk coğrafyasında bugün de yaşamaya devam eden canlı Nasreddin Hoca gözlerden kaçırılmıştır (Duman, 2005, s.7-11). Buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarının bir bölümü Anadolu'daki fıkralarla benzerlik göstermektedir. Yine bu duruma paralel olarak, buralardaki Nasreddin Hoca fıkralarında tarihî ve coğrafi mekân değişmekte, dekor değişmekte, Nasreddin Hoca eşekten indirilip ata, deveye kimi zaman da katıra bindirilmektedir (Karadavut, 2005, s.432; İsmailova, 2005, s.111-196). Ayrıca, bu fıkralarda halkın muhayyilesinde yaşayan Nasreddin Hoca, tıpkı Özbekistan'da olduğu gibi, doğma büyüme o yörenin insanı olarak kabul edilmektedir (Devletov, 1959, s.3-7). Nasreddin Hoca'nın ünü o kadar büyüktür ki, bu yüzden bazı yerel ve ünlü tarihi şahsiyetlerin fıkraları bile Hoca'nın ününden

dolayı ona bağlanarak anlatılmaktadır (Sakaoğlu, 2013, s.248-249). Halk bilgisinin dinamizmi içinde halk bunu benimsemekte ve Nasreddin Hoca'yı bu bağlam içinde yaşatmaktadır.

Bu konuda çalışan araştırmacılar, Türk dünyasının bugünkü durumunda, halk bilgisi ürününün ilk şekli biçiminde tarif edilmesi mümkün olan urform arayışında ısrar eder ve bütün yöntemlerini bunun üzerine kurarlarsa, iki bakımdan hatalı bir yol takip etmiş olurlar. Birincisi, XIII. yüzyılda, Anadolu'da imam veya hoca kimliği ile yaşayan Nasreddin Hoca'yı, geliştirip geleceğe taşımamıza engel olurlar. İkincisi, Nasreddin Hoca külliyyatını Anadolu'yu esas alarak oluşturursak diğer Türk coğrafyalarındaki fıkra ve efsaneleri tahfif etmiş oluruz. Tahfif etmenin getireceği sonuç ise, Nasreddin Hoca sizin değil, bizindir, gibi anlamsız bir tartışmanın başlaması ve birleştirici kültür unsurunun ayrışmaya hizmet etmesi olur (Oğuz, 1997, s.37-38).

Bunun yanında, halkın sunduğu metin ve metnin anlatıldığı ortam birbirinden bağımsız düşünülemez. Ayrıca her metin tek başına bir diğerinden ya da diğerlerinden ayrı bir yaratım, diğer bir şekilde ifade etmek gerekirse, ayrı bir icradır. Bunun için bizler, dinlediğimiz her Nasreddin Hoca fıkrasını asıl metin olarak kaydetmek durumundayız. Bu metnin Türk dünyasının öteki köşelerindeki benzerleri ise benzer metin veya eş metin olarak adlandırılmalı, her türlü değerlendirme bu anlayışla yapılmalıdır. Bizler de halkbilimci olarak urform aramadan tarihî derinliği ve coğrafi genişliği araştırmalı, Türk dünyasında karşılaştırmalı bir yöntem izlemeli ve elde ettiğimiz metinleri eş metin olarak incelemeliyiz. Nasreddin Hoca fıkralarının araştırılmasında bu tür bir yöntemi benimsemek daha akılcıca olacaktır. Bizden önceki kuşaklar nasıl eskiden yaratılmış ve yaşanmış olan bireysel ve toplumsal tecrübelerle sahip çıktılarsa bizler de bu geleneği devam ettirmeliyiz. Daha önceden var olan Nasreddin Hoca fıkralarına yenilerini de ekleyip bunları gelecek kuşaklara taşımalıyız. Kültürel devamlılık ancak bu yolla sağlanmış olur (Oğuz, 1997, s.37-38).

Nasreddin Hoca fıkralarıyla ilgili iki önemli noktaya temas etmede kanaatimizce fayda vardır. Bunlardan birincisi, Nasreddin Hoca fıkralarına sahip çıkmaktır. Gelenek içerisinde, geçmişten günümüze her kuşak zaten Nasreddin Hoca fıkralarını belleğinde yaşatarak bu günlere taşımıştır. Kültür ve özellikle de geleneksel sözlü kültüre sahip çıkma bakımından bu durum son derece önemlidir. İkinci özellik ise güncellemedir. Geleneksel kültürün canlı kalabilmesi, benimsenmesi onun güncellenmesi ile mümkündür. Bu güncelleme, destan ve halk hikâyesi gibi anlatmalarımızda yapılmadığı veya yeterince yapılamadığı için bu türlerdeki anlatma geleneğimiz gittikçe zayıflarken, Nasreddin Hoca başta olmak üzere fıkra kültürümüzde güncelleme yapılabilmekte ve dolayısıyla Nasreddin Hoca ve onun etrafındaki anlatmalar çağları aşarak gelecek kuşaklara ulaşabilmektedir (Ekici, 2009, s.280).

4. Yayılma Kuramı ve Nasreddin Hoca Fıkraları

Bizi diğerlerinden ayırt eden ve kültürel kimlik tanımlamasında belirleyici bir işleve sahip olan kültürel tarzlar, kalıp ve yapıların oluşturduğu ve gelenek içerisinde de oluşturmaya devam ettiği bilgi olarak tanımlanması mümkün olan halk bilgisi ürünlerinin "sözlü, yazılı, işitsel, görsel ve maddi olma", "bireye ve topluma ait olma", "eş ve benzer metinler halinde olma", "geleneğe bağlı olma",

“ulusal ve uluslararası olma”, “sözlü ürünlerde dile bağlılık” ve “kendimiz ve başkaları hakkında olma” gibi bazı temel özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bir halk bilgisi ürününün esas itibarıyla “yaratım, icra ve aktarım”, “şekil ve yapı”, “içerik ve işlev” gibi bazı temel özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Zaten halk bilgisi incelemelerinde ortaya atılan kuramlar ve yaklaşımlar bu özelliklerden biri veya birkaçının daha önemli kabul edilmesine bağlı olarak ortaya atılmışlardır. Bu kuramlar arasında metni kendine temel alan, halk bilgisi metinlerinin şekil, yapı ve içerik özelliklerini ön planda tutan ve bu doğrultuda kuramsal bir çerçeve geliştiren metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemlerin önemli bir yeri vardır (Ekici, 2010, s.100).

Metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri başlığı altında ele alınabilecek kuramlardan biri de yayılma kuramıdır. Yayılma kuramına göre, farklı toplumların kültürel yaratmaları arasındaki benzerlikleri, bu toplumlar arasındaki tarihsel bir ilişkiye bağlamak mümkündür. Bu benzerliğin temelinde, insanlık tarihinde tespit edilen ve edilmeyen pek çok göç bulunabilmekte, insanlar göç ederken oluşturdukları kültürel yapıları da beraberlerinde taşıyabilmekte ve bunun sonucunda da birbirinden farklı toplumlarda benzer yaratmaların ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir (Ekici 2010: 103-104). Nakledilebilir olma, eş ve benzer metinler halinde olma, ulusal ve uluslararası olma gibi belli başlı özelliklere sahip halk edebiyatı yaratmaları, yukarıda özetlenmeye çalışılan kuramda da belirtildiği gibi bir yerden bir yere genel olarak sözlü veya başka bir şekilde yayılabilmekte veya taşınabilmektedirler. İşte bu taşınma sırasında bazı farklılıklar ortaya çıkmakta ve böylece bu halk bilgisi ürününün kime ve hangi topluma ait olduğu gibi sorunlar kaçınılmaz olarak tartışma konusu olmaktadır. Nasreddin Hoca fıkraları bağlamında yayılma konusu ele alınacak olunursa, bir fıkranın çeşitli yerlerde birbirine benzer veya az çok farklı metinlerinin bulunması söz konusu olabilir. Bunu araştıran bir halk bilimci esas itibarıyla bu fıkra tipinin yayılma sorunuyla ilgilenmektedir. Buna göre, Nasreddin Hoca fıkralarının Anadolu dışında da birçok kültür coğrafyasında varlık göstermesi, yayılma kuramına göre açıklandığında, gayet makul bir sebep sonuç ilişkisiyle karşılaşmak mümkündür.

Eldeki kaynaklar tarandığında, Nasreddin Hoca fıkralarının komşu çevreler, yakın coğrafyalar ve Türk boyları arasında yayılması sözlü ve yazılı gelenek vasıtasıyla olmuştur (Duman, 2008, s.75-76), demek kanaatimizce yanlış olmayacaktır. Öncelikli olarak, seyyahlar, göçmenler, tüccarlar, bilginler, öğrenciler, askerler, savaş esirleri, âşıklar, bahşılar, gezgin saz şairleri, dervişler ve meddahlar Nasreddin Hoca fıkralarının geniş bir coğrafyada hayatiyet göstermesinde önemli rol oynamışlardır (Özkan, 1999, s.17-28). Ayrıca Nasreddin Hoca, fıkralarının diğer coğrafyalarda yayılmasında bu fıkraların sözlü kültürden derlenerek yazılı kültüre aktarılması etken bir neden olmuştur. Özellikle önceleri el yazma eserler vasıtasıyla yayılmaya başlayan fıkralar, matbaanın icadıyla beraber, daha hızlı bir şekilde yayılma göstermiştir. Bununla beraber, yayılmanın belli merkezlerden olduğunu söylemek mümkündür. Basılmış metinler için bu merkez, dönemi içerisinde başkent ve bir kültür başkenti olması yönüyle, İstanbul’dur (Türkmen, 1999, s.11). Nasreddin Hoca fıkralarının Türk dünyasında hızlı bir şekilde yayılma göstermesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bu dönemde, Kuzey ve Doğu Türklüğü için önemli olan Buhara ve Semerkant gibi şehirlere ek olarak Kazan şehri de önemli kültür merkezlerinden biridir. Kazan’da Arap harfli Türkçe matbaanın kurul-

ması, Nasreddin Hoca fıkralarının buralarda da basılıp yayılmasına imkân tanımıştır (Özkan, 1999, s.17-20). Ayrıca, Osmanlı dönemindeki kültür merkezlerinden biri de Mısır'dır. Türkçe birçok eserin Kahire'de basılmış olması da, fıkraların bu bölgede yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum ilerde Nasreddin Hoca ve Cuha fıkralarının karışmasına bile neden olmuştur (Duman, 2008, s.94).

Nasreddin Hoca fıkralarının geniş bir sahada yayılma göstermesinin muhtemelen en önemli sebeplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş bir coğrafyaya sahip olmasıydı. Yönetenin dili ve kültürü olması yönüyle, Osmanlı dili ve kültürü varlık gösterdiği her coğrafyada bir üst kimlik, bir prestij kültürü olarak görülmüştür. Bu duruma paralel olarak, Nasreddin Hoca fıkrası tipinin diğer bölgelerdeki fıkrası tipleri üzerinde daha baskın bir etkiye sahip olması gayet normaldir. Ayrıca Nasreddin Hoca Anadolu dışında varlık gösterdiği bölgelerde az çok değişikliklere uğramıştır. Bu durum mahalleleştirmeye güzel bir örnek oluşturmakla beraber yine bu durumu sözlü geleneğin temel özelliklerinden biri olan folklorisation ile açıklamak mümkündür (Türkmen, 1999, s.11).

Yukarıda açıklanmaya çalışılan duruma paralel olarak yine, çeşitli fıkrası tiplerinin bir kültür ortamından diğer bir kültür ortamına geçişinin sebepleri, Raoul Rosière'in efsanelerin teşekkülü hakkında ileri sürdüğü epik kanunlar teorisi ile açıklanabilmektedir. Rosière'in ileri sürdüğü bu kanun temelde yayılma kuramıyla benzerlik göstermektedir. Buna göre, Rosière'in ileri sürdüğü kaideleri üç grupta özetlemek mümkündür. Birinci guruptaki, menşailerle ilgili kaideye göre, akli kapasiteye sahip olan bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur. İkinci guruptaki, birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesine göre, bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur. Üçüncü guruptaki, adapte olabilmek kaidesine göre, çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder (Sakaoğlu, 1984, s.453). Saim Sakaoğlu (1984, s.453), Rosière'in bu teorisinin fıkralardaki tip değişimlerini açıklığa kavuşturması bakımından önemli olduğunu fakat bu kaidelerin bazen tam tersine de işlediğini ve bu sebeple tip değişimlerini açıklayabilecek başka hususlar da olduğunu belirtmektedir. Sakaoğlu (1984, s.453) yine, Rosière'in kaidelerini göz önünde bulundurarak fıkrası tipi değişimleri için, sevilen bir nüktenin başka bir bölge tipine veya bölge halkına bağlanması; ahmaklıkla ilgili bir nüktenin, seilmeyen ve aralarında çeşitli konularda husumet bulunan iki köy veya ilçenin biri tarafından diğerinin halkına mal edilmesi; geniş bölgede tanınmayan dar bölge tipinin yeni çevreye veya ünlü bir ada bağlanması; tanınmış bir tipin dar bölge tipine bağlanması; yabancı bir tipin millî bir tipe, hatta bölge tipine bağlanması; benzer hususiyetleri taşıyan iki tipin yer değiştirmesi gibi bir sınıflandırma çalışmasında bulunur. Raoul Rosière'in ortaya attığı ve Sakaoğlu'nun biraz daha geliştirerek yeni bir sınıflandırma çabasında bulunduğu bu kaidelerle Nasreddin Hoca fıkralarının Anadolu dışındaki diğer coğrafyalarda nasıl varlık gösterdiğini, yine diğer toplumlarda geçirmiş olduğu evrimi, bir diğer ifadeyle değişimi görmek ve anlamak mümkün olmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaları yayılma kuramı bağlamında göz önünde bulundurduğumuzda, Nasreddin Hoca fıkralarının diğer coğrafyalarda nasıl var olduğunu ve bağlamı içerisinde nasıl canlı kalabildiğini anlamak mümkündür. Yine yayılma kuramı açısından konu değerlendirildiğinde, Anadolu dışında, Türk dünyasında, Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve daha birçok coğrafyada Nasreddin

Hoca fıkralarının yazılı ve sözlü gelenek vasıtasıyla yayıldığını söyleyebiliriz. Özellikle Osmanlı Devletinin; dönemi içerisinde geniş topraklara sahip olması, Nasreddin Hoca fıkralarının komşu ve çevre kültür dairelerinde yayılmasına zemin oluşturmuştur. Zaten bu durum, Nasreddin Hoca fıkralarının neden bu kadar geniş bir coğrafyada hayatiyet gösterdiğinin ana sebeplerinden biridir.

5. Gelişme Kuramı ve Nasreddin Hoca Fıkraları

Kültür ve medeniyet dairelerinin zaman içerisinde nasıl oluştuğu ve geliştiği, dünya üzerindeki kültür ve medeniyetlerin benzer ve farklı oluşlarının nedenleri, bazı kültür ve medeniyetlerin dahi ileri olmasına rağmen, bazılarının neden az gelişmiş veya hiç gelişmemiş oldukları sorunlarından hareketle ortaya atılan bu kuramın en önemli temsilcisi İngiliz Edward Burnett Tylor'dur (Ekici 2010: 101). İnsan ruhunun her yerde bir ve aynı olduğu ve dolayısıyla da zaman içinde, birbirinden habersiz olarak gereksinim duyduğu anda benzer ürünler yaratabileceği tezini savunan gelişme kuramcılarına göre, birbirinden çok uzak ve tarihin hiçbir döneminde birbiriyle ilişkisi olduğu bilinmeyen farklı toplumlardaki benzer kültürel yaratmaların bulunması insan ruhunun doğasının bir sonucudur. Özellikle farklı toplumlarda benzer geleneklerin, inanışların ve yaratmaların nasıl var olduğu meselesi noktasında ve yayılma kuramının da açıklayamadığı noktalarda bu kuram önemli bir çözüm yolu sunabilmektedir. Bu kuram, bazı halk bilgisi ürünlerinin aynı anda farklı iki veya daha fazla toplumda var olması ve bu varoluşun, bir toplumdan diğerine geçmesi veya ödünç alınması ile açıklanamadığı durumlarda da kullanılabilir (Ekici, 2010, s.102). Özellikle de konumuz olması itibarıyla, Nasreddin Hoca fıkralarının veya benzerlerinin diğer toplumlarda nasıl var olduğu sorusuna yanıt verilemediği ve de açıklama getirilemediği zamanlarda bu kuram bizlere bir çözüm önerisi sunabilmektedir. Meselenin bu bağlamda daha iyi anlaşılabilmesi için örnek bir olay üzerinden konuyu tartışmak kanaatimizce daha yerinde olacaktır.

Her millet kendi yaşam gerçeği, örfü, âdeti ve yaşayış tarzı nispetinde bir fıkra tipi geliştirir. Bu fıkra tipi genel özellikleri itibarıyla yerel dokunun özelliklerini üzerinde barındırır. Bu fıkra tipi yerel olduğu kadar evrensel birtakım özellikleri de üzerinde taşıyabilir. Temelde insan ruhunun her yerde aynı ve bir olduğu ve bu özelliği dolayısıyla, zaman içerisinde, birbirinden habersiz olarak gereksinim duyduğu anda benzer ürünler yaratabileceği görüşünü savunan gelişme kuramına göre bu gayet normal bir durumdur. Nasreddin Hoca ve Saha Türklerindeki Naara Soux fıkra tipleri bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

“Naara Soux’un evinden gürültüler geliyormuş. Komşuları dikkat kesilip, merak etmişler. Ertesi gün Naara Soux’a sormuşlar. O da, kalpağım düştü, demiş. Komşuları, nasıl olur, kalpak hiç bu kadar ses çıkarır mı, diye sorunca, o da, içinde ben de vardım, demiş (Kirişçiöğlü, 1997, s.23).”

Yukarıdaki fıkranın benzeri, Anadolu sahası Nasreddin Hoca fıkraları içerisinde şu şekildedir: “Bir gün Hoca’nın evinde bir gürültü kopmuş. Hoca hiddet içinde evden çıkınca, onu gören komşusu, hayrola Hoca Efendi, demiş; sizin evde bu sabah epeyce gürültü vardı. Nasreddin Hoca içini çekerek, evlilik hali, hanımla biraz atıştık da, demiş. Kavganızı duyduk ama arkasından çıkan gürültü neydi, demiş komşusu. Bizim hanım bana kızdı, cübbeme bir tekme attı, cübbem de paldır küldür merdivenlerden aşağıya yuvarlandı, duyduğunuz, herhalde onun gürültüsüdür, demiş Hoca. Aman

Hoca Efendi, hiç cübbe merdivenden düşerken bu kadar gürültü çıkarır mı, demiş komşusu. Nasreddin Hoca anlayışsızlığın bu kadarına artık dayanamamış ve sen de amma uzun ettin be komşu, yuvarlanırken cübbenin içinde ben de vardım işte, demiş (Sakaoğlu, 2005, s.91).”

“Naara Soux, bir köyde dolaşırken, burası bizim köye benziyor, demiş. Köylüler bu fikre nereden vardığını sorunca, o da gökyüzünü göstererek, bizim köyün göğüyle bu gök aynı, demiş (Kirişçi-oğlu, 1997, s.23).”

Yukarıdaki fıkranın benzeri, Anadolu sahası Nasreddin Hoca fıkraları içerisinde şu şekildedir: “Bir gün, Nasreddin Hoca, Konya’ya gider. Camide vaaz verirken, ey Müslümanlar, der. Sizin şehrinizin havasıyla bizim Akşehir’in havası birdir. Vaazı dinleyenlerden biri, nereden biliyorsun Hoca’m, diye sorar. Bunun üzerine Nasreddin Hoca, Akşehir’de gökte ne kadar yıldız görünüyorsa, Konya’da da o kadar görünüyor, cevabını verir (Türkmen, 1999, s.45).”

“Naara Soux, bir sabah uyku sersemliğiyle atına ters binmiş. Hanımı bu duruma gülererek, atına ters biniyorsun, demiş. O da, ben değil, at ters demiş (Kirişçi-oğlu, 1997, s.23).”

Yukarıdaki fıkranın benzeri, Anadolu sahası Nasreddin Hoca fıkraları içerisinde şu şekildedir: “Bir gün Hoca, eşeğine binerek, arkasına takılan bir kısım insanlarla birlikte, camiden eve dönerken birdenbire durur, hayvandan iner ve yüzü insanlara dönük olarak eşeğe ters biner, yani semere ters oturur. Bunu görenler yaptığı hareketin nedenini sorarlar. Hoca şöyle der, düşündüm taşındım, eşeğime böyle binmeye karar verdim çünkü saygısızlığı hiç sevmem. Siz önüme düşseniz, arkanıza bana dönmüş olacaksınız; usulsüzlük saygısızlık olur. Ben önde gitsem, size arkamı çevirmiş olacağım ki, bu da doğru değildir. Böyle ters bindiğim zaman ise hem ben önünüzden giderim, siz de arımdan gelmiş olursunuz; hem de karşı karşıya bulunuruz, demiş (Türkmen, 1999, s.76).”

Ana Türk kitesinden çok önceleri ayrılan ve hâlâ eski Türk inancının izlerini taşıyan Yakut Türkleri’nin yukarıda da örneklerini verdiğimiz, Nasreddin Hoca fıkra tipine benzer ve Naara Soux adını taşıyan bir fıkra tipine sahip olmalarını, iki kültür dairesi arasındaki mesafe de düşünülecek olunursa, metin merkezli halk bilimi kuramlarından olan yayılma kuramı ile açıklamak çok mümkün görünmemektedir. Anadolu sahası Nasreddin Hoca fıkralarıyla hemen hemen benzer özelliklere sahip yukarıdaki fıkraların kültürler arası geçiş problemi noktasında metin merkezli halk bilimi kuramlarından olan gelişme kuramı bizlere çözüm önerisi sunabilmektedir. Yukarıda örnekleri verilen ve her iki toplumda da benzer olan bu fıkraların, belli bir ilişki sonucu ortaya çıkmıştır, teziyle açıklanamaması durumunda, gelişme kuramının ortaya attığı ve insan ruhunun her yerde bir ve aynı olduğu ve gereksinim duyduğu anda benzer şeyler yaratabileceği, ilkesinden yola çıkılarak açıklanabilmesi mümkündür.

6. Sonuç

Kabullerimiz, redlerimiz ve zevklerimiz sözlü gelenek kanallarıyla yüzyıllardır özel şahsiyetler üzerinden kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Eşyaya hâkim olma biçimi ve hayat karşısındaki tutumumuz, şeklinde tarif edilmesi mümkün olan kültür kavramı içerisinde, önemli bir yere sahip olan bu şahsiyetler, aynı zamanda bizlerin sağduyusunu temsil etmesi yönüyle önem arz etmektedirler.

Türk ve dünya edebiyatında bu tanıma uyan şahsiyetlerden biri de Nasreddin Hoca'dır. Bu durum, Nasreddin Hoca'nın tarihi kişiliğinden ziyade temsil ettiği zihniyetin evrensel düşünme yeteneğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Nasreddin Hoca fıkralarında ortaya çıkan gülme sadece sıradan bir refleks değildir. Bu, bilinçli ve amaca yönelik bir gülmedir. Gülen kişi bu yolla kendini ve karşısındakini belli bir hoşgörü atmosferi içinde yargılar ve bu durumu yine hoşgörü ile çözüme bağlar. Bu durum, Türk milletinin kendisiyle barışık olduğunu, komplekslerinden arındığını, kendi eksikliklerinin farkına varıp buna gülebildiğini göstermektedir. Kişinin eksikliklerini fark etmesi, buna gülebilmesi ve bununla ilgili çözüm üretmeye çalışması sağlıklı bir zihnin sonucudur. Nasreddin Hoca fıkralarının diğer coğrafyalarda bu kadar yaygın olmasında, bu sağlıklı düşünme biçiminin etkisi olmuştur. Nasreddin Hoca fıkraları, hangi toplumda varlık gösterirse gösterebilir, temelde insanı ve insanla ilgili olanı kendine konu edindiğinden gelenek içerisinde her zaman yaşam bulmuştur. Bu durum, bu tipin geldiği evrensellik çizgisini göstermesi bakımından önemlidir.

Nasreddin Hoca fıkralarının ve tipinin yakın ve komşu kültürlerde varlık göstermesini metin merkezli halk bilimi kuramlarından olan yayılma kuramına göre açıklamak mümkündür. Bu fıkralar ve bu fıkra tipi, özellikle sözlü ve yazılı kültür vasıtasıyla komşu ve çevre milletlerin kültürlerinde hayat bulmuştur. Yayılma yoluyla farklı coğrafyalarda yaşam bulan bu fıkralar ve fıkra tipi, hayat bulduğu bağlam içerisinde zaman zaman değişikliğe de uğramıştır.

Bununla beraber, Nasreddin Hoca fıkralarının, birbirinden çok uzak ve tarihin hiçbir döneminde birbiriyle ilişkisi olduğu bilinmeyen farklı toplumlarda var olması da gelişme kuramına göre açıklanabilmektedir. İnsan ruhunun bir ve aynı olduğu ve de birçok yerde birbirinden bağımsız bir biçimde benzer ürünleri yaratabileceği görüşünü savunan gelişme kuramı, Nasreddin Hoca fıkralarının ve tipinin farklı coğrafyalarda nasıl varlık gösterdiğini anlamamız açısından bizlere önemli ipuçları sunabilmektedir.

Kaynaklar

- Çobanoğlu, Ö. (2010).** *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayıncılık, Ankara.
- Devletov, K. (1959).** *Proishocdenii i Znaçeniye Obraza Nasreddina Efendi, Voprosi Uzbekskey Literaturı*, Taşkent.
- Duman, M. (2005).** *Nasreddin Hoca Kitapları Açıklamalı Bibliyografyası (1408–2004)*, Turkuaz Yayınları, İstanbul.
- Duman, M. (2008).** *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyemola Yayınları, İstanbul.
- Ekici, M. (2009).** "Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak*, [Uluslararası Sempozyum, 8–9 Mayıs, Akşehir: 2008], Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 271-280.

- Ekici, M. (2010).** *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.
- İsmailova, G. (2005).** *Kırgız Mizahı ve Mizah Tipleri*, İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları, İzmir.
- Karadavut, Z. (2005).** "Kırgızlarda Kuudlluk ve Apendi" *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 15, Konya, s. 413-433.
- Kirişçioğlu, F. (1997).** "Sahaların (Yakut) Naara Soux Fıkra Tipi ile Nasreddin Hoca'nın Karşılaştırılması", *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 22-23.
- Oğuz, Ö. (1997).** "Nasreddin Hoca Fıkralarında Varyant Meselesi", *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 37-40.
- Özkan, İ. (1983).** "Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme", *Türk Folkloru Araştırmaları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 134-165.
- Özkan, İ. (1999).** *Türkiye ve Türkmen Türkçesiyle Nasreddin Hoca Fıkraları*, *Türk hem Türkmen Dili Bilen Ependi Şorta Sözlür Yomaklar*, TİKA, Ankara.
- Sakaoğlu, S. (1984).** "Fıkra Tiplerinin Değişmesi", *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları*, İstanbul, s. 445-456.
- Sakaoğlu, S. (1996).** "Nasrettin Hoca'ya Ait Olmayan Fıkraların Ona Yamanma Sebepleri Üzerine", *Nasreddin Hoca Semineri*, 13-14 Haziran, Eskişehir, s. 1-6.
- Sakaoğlu, S. (2005).** *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Akçağ, Ankara.
- Sakaoğlu, S. (2013).** *Nasreddin Hoca Üzerine Yazılar*, Kömen Yayınları, Konya.
- Türkmen, F. (1999).** *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi) Transkripsiyon, İnceleme, Metin*, Akademi Kitabevi, II. Baskı, İzmir.
- Yıldırım, D. (1997).** "Sözel Eleştiri Türü ve Nasreddin Hoca Bildirileri Üzerine Birkaç Söz", *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 57-58.